

KUR DINGO GEDIMINAIČIAI?

Šių metų kovo 10 dieną Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute (VU TSPMI) įvyko tarptautinė konferencija-seminaras „Kur dingo Gediminaičiai?“ Konferencijos organizatoriai: Istorinės atminties akademija (IAA), VU Istorijos fakultetas (VU IF) ir VU TSPMI. Vienas iš renginio vedėjų prof. Raimundas Lopata pagrindiniu šios konferencijos iniciatoriumi įvardijo IAA, kurios vadovas, kitas konferencijos vedėjas prof. Alfredas Bumblauskas. Anot R. Lopatos, IAA „imasi surinkti mūsų visų istorinę atmintį, prisiminti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją plačiaja prasme“. A. Bumblauskas pabrėžė, kad vienas iš pagrindinių tikslų yra istorinių tyrimų ir projektų rengimas, kurie aktualintų praeitį dabarčiai.

Konferencijoje dalyvavo mokslininkai iš keturių šalių: Lenkijos, Ukrainos, Gudijos ir Lietuvos. Istorikas iš Rusijos prof. dr. Michail M. Krom ir prof. habil. dr. Jan Ostrowski iš Lenkijos dėl objektyvių priežasčių atvykti negalėjo. Dėl to vietoj lauktų vienuolikos pranešimų nuskambėjo devyni.

Renginį pradėjo A. Bumblauskas pranešimu „Kodėl taip mažai žinome apie Lietuvos kilmingųjų likimus?“ Profesorius aptarė „penkis užmaršties slenksčius“ bandydamas atsakyti į pranešimo pavadinime suformuluotą klausimą. Plačiau buvo apsisota prie antrojo „slenksčio“, dėl kurio daugiausia diskutuojama visuomenėje. Lietuvių tautinį atgimimą inspiravęs valstietiškas ir etnokultūrinis modelis atsisakė ne tik kilmingųjų, bet ir visų Adomo Mickevičiaus san-

klodos lietuvių. Anot A. Bumblausko, Maironio atlikta mūsų praeities modelio korekcija buvo įtvirtinta A. Šapokos redaguotoje Lietuvos istorijoje. Pastarasis modelis Gediminaičių dinastijos Jogailaičių šakos pabaigą ir visa tai, kas yra po Liublino unijos bei Žygimanto Augusto mirties, iš esmės paliko už istorinės sąmonės ribų. Pranešėjo nuomone, ši XVII–XVIII a. „duobė“ mūsų saviemonėje akivaizdi. Tai, kad XVII–XIX a. laikotarpis dažnai buvo įvardijamas „lenkiškuoju nuosmukiu“, arba „lenkmečiu“, nulėmė, jog valstietiškas tautinis atgimimas apsiėjo be bajorų ir kitų kilmingųjų. O lenkakalbė Lietuvos bajorija modernėjo su modernia lenkų tauta. Profesorius konstatavo, kad mūsų istorinėje atmintyje nėra bajorijos, „todėl mūsų istorinė sąmonė, jeigu kalbame apie Gediminaičius, apsiriboja tik Gedimino paminklu“.

Antrasis savųjų pranešimą „Kodėl taip mažai žinome apie Lietuvos kilmingųjų ištakas: Gediminaičių genezė“ pristatė prof. habil. dr. Edvardas Gudavičius. Profesorius į iškeltą klausimą atsakė iš karto: „Apie atsirandančių valdovų ištakas yra nežinoma arba labai mažai žinoma, nes tuomet nebuvo arba buvo labai mažai rašoma. Ėmus rašyti, tam tikra tradicija užsifiksuodavo legendų pavidalu.“ O Lietuvos atveju, kur rašto sklaida vėlavo, legendinėje tradicijoje centrinę vietą užėmė garsi romėnų tauta. Vėliau E. Gudavičius pabrėžė, kad neužfiksuota raštiškai žodinė tradicija veikiausiai nutrūko ties Jogaila, todėl apie Gediminaičių šaknis tenka spžesti iš netiesioginių duomenų. Šiuo atveju profesorius rėmėsi ankstyvųjų viduramžių germaniš-

kajai visuomenei būdingu vardų dalybos pavyzdžiu, kai vyraujantys dalių sandų vardai buvo parenkami pagal giminaičių vardų sandus iš tėvo ar motinos pusės. Nagrinėdamas pastarąją sistemą Gediminaičių vardyne, istorikas iškėlė intriguojantį klausimą: ar galima gretinti Mindaugo ir Gedimino vardų sandus? Atsakydamas pranešėjas pabrėžė, esą nereikia per daug tuo žavėtis, nes šaltiniuose minimas ir kitas Mindaugas – pirklys. Pranešimo pabaigoje E. Gudavičius pateikė tokį apibendrinimą: „Gediminaičiai yra neabejotinai kilę iš lietuvių aristokratinės viršūnės, o kelią į sostą jiems veikiausiai praskynė susigiminiųavimas su Traideniu galbūt dar ir su Mindaugo šeima.“

Habil. dr. Alvydas Nikžentaitis, atsakydamas į esminį savo pranešimo klausimą „Kodėl dinastiją vadiname Gedimino vardu?“, nepasitenkino trumpu apibendrinimu: dinastija vadinama Gedimino vardu dėl to, kad būtent šis valdovas po valdžios perdavimo iš tėvo į sūnaus rankas įtvirtino vienos giminės (siaurąja prasme) valdžią valstybėje, o kartu tapo ir tokios tradicijos kūrėju. Šiuo atveju į savo svarstymų lauką pranešėjas įtraukė dvi papildomas pozicijas: istorinės kultūros ar istorinės atminties ir etniškojo tapatumo dėmenis. Pirmuoju atveju dėmesys kreipiamas ne tiek į dinastijos pradininką Gediminą, kiek į įvykius, susiklosčiusius po 50–70 metų (1391–1411 m.) bei to meto personalijas. Vadovaudamasis istorinės kultūros pozicija, A. Nikžentaitis Gediminaičių dinastijos vardo įsitvirtinimą susiejo su Vytautu. Šis kunigaikščio tautinis mitas, susiformavęs jau XVI a., užtikrino ir šokią tokia pagarbą jo artimiausiems giminaičiams iki senelio Gedimino imtinai.

O svarstydamas etniškojo tapatumo problematiką A. Nikžentaitis atkreipė dėmesį į tai, kad tauta yra ne vien XIX–XX a. reiškinys – apie susiformavusią lietuvių tautą galima kalbėti jau nuo XVI a. Anot šio istoriko, Gediminaičių dinastijos vardo įsitvirtinimui turėjusi įtakos ir

prieštautinė dinastinės savimonės forma, kuri, ko gero, pradėjo formuotis XV a. pradžioje. Pranešėjas pabrėžė, kad dinastijos pavadinimas Gedimino vardu buvo logiškas XIV–XIX a. Lietuvos istorijos padarinys. Čia pat buvo įvardytos kelios priežastys, kodėl mes taip mažai žinome apie kitus Gediminaičių dinastijos atstovus: Jogaila netesė pastarosios, o padėjo pamatus naujai – Jogailaičių dinastijai; XV a. įsivyravusi įtakingiausių LDK giminių teorija sėkmingai nukonkuravo Gediminaičių dinastijos idėją; politinėms doktrinoms, turėjusioms įtakos tuometiniam gyvenimui, pakako Vytauto; Gediminaičių dinastija, kaip jungianti lietuvių ir lenkų tautas, elementariai galėjo trukdyti tautinėms lietuvių emancipacijoms ir dėl to buvo nustumta į šoną.

Dr. Loreta Skurvydaitė konferencijoje perskaitė pranešimą „Gediminaičių valdžios ženklai“. Pradžioje buvo aptartas kalavijas, kaip vienas seniausių ne tik karalių, bet ir kunigaikščių valdžios simbolių, bei mitra, kaip suverenios valstybės valdžios išraiška. Pranešėja pažymėjo, kad tokia suverenaus valdovo simbolika yra būdinga ir Vytautui. Daugiausia dėmesio aptariamame pranešime buvo skirta antspaudams, kaip vienam iš svarbiausių valdžios ženklų. Anot L. Skurvydaitės, būtent iš Gediminaičių portretinių antspaudų kilo ir Lietuvos valstybės herbas – Vytis, kuris matomas jau Vytauto majestotiniame antspaude. Beje, Lietuvoje ir dabar plačiai naudojami Gediminaičių stulpai, dvigubas kryžius – Jogailaičių dinastijos herbas (stulpai – kariuomenėje, kryžius – policijoje). Anot istorikės, būtent tai, kad Gediminaičių dinastijos ženklai yra pagrindiniai mūsų šiandieninės valstybės ženklai rodo, jog Lietuvos valstybė išlaikė šios giminės atminimą.

Svečias iš Gudijos dr. Hienadz Sahanovič pristatė pranešimą tema „Gediminaičiai gudų savimonėje ir istoriografijoje“. Anot pranešėjo, esminės permainas gudų istoriografijoje žymi Sovietų Sąjungos žlugimas. 1991 metais pirmą kar-

tą pradėta formuoti savarankiška nacionalinė istorinė koncepcija. Joje LDK gudams visų pirma atliko bendro su Lietuva valstybės vaizdinio vaidmenį. Savos, o ne svetimos lietuvių ir lenkų ponų valstybės, kaip teigė sovietmečiu nusistovėjusios istoriografinės schemas. Anot H. Sahanovičiaus, perdėtas LDK idealizavimas tik ką nepriklausomybę atgavusiai Gudijai buvo reikalingas pabrėžti esminius skirtumus tarp LDK ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės, kuriai sovietmečio istorikai Gudiją tiesmukai priskirdavo. Mokslininkas paminėjo tris priežastis, kodėl Gediminas pelnė ypatingą vietą Gudijos istorijoje: būtent Gedimino laikotarpiu didžioji dalis dabartinės Gudijos įėjo į LDK; šiuo laikotarpiu buvo pasiektas tautinis balansas tarp baltų ir slavų; Gediminui valdant prasidėjo Vakarų civilizacijos, kultūros elementų recepcija. „Visa tai sudarė sąlygas gudų tautai, kaip savarankiškam etnosui, formuotis“, apibendrina pranešėjas. Kitas H. Sahanovičiaus įvardytas lūžis gudų istoriografijoje, padalijęs praeities tyrinėtojus į dvi stovyklas, turi būti siejamas su naujos autokratinės valdžios susiformavimu. Šios valdžios primetama samprata agresyviai diegia vieningos rusų tautos idėją ir atmeta visa, kas neslaviška, katalikiška, vakarietiška. Pranešėjas paminėjo, kad LDK ir Gediminaičių dinastija priklauso nemėgstamoms oficialios dabartinės gudų istoriografijos temoms. Nepaisant to Gedimino valstybė ir LDK virto labai svarbiu nacionalinio tapatumo elementu, o LDK mitas padeda priešintis dabartinio prezidento gudų rusifikacijos politikai.

Minėti pranešimai sudarė pirmąją konferencijos dalį, kuri jungė tiek LDK bei Gediminaičių dinastijos istorinės atminties apraiškas įvairiose tautose įvairiais laikotarpiais, tiek bandymus atsakyti į aktualius dabartinės Lietuvos istoriografijos keliamus klausimus.

Antroji renginio dalis buvo skirta Gediminaičių ir jų dinastijos palikuonims aktualinti.

Konferenciją tęsė istoriko iš Ukrainos prof. hab. dr. Felikso M. Šabuldo pranešimas „Gediminaičiai Ukrainoje“. Profesorius kalbėjo apie dvi Gediminaičių kartas, palikusias žymų pėdsaką Ukrainoje. Pirmasis ankstesnės kartos Gediminaitis, veikęs Ukrainoje, buvo Liubartas (Haličo ir Volynės kunigaikštis 1340–1384 m.), kiti minėti giminės atstovai – jaunesnysis Gedimino brolis Teodoras (Kijevo kunigaikštis 1331–1362 m.), kurį vėliau pakeitė Vladimiras Algirdaitis. Pasak F. M. Šabuldo, kai šie kunigaikščiai valdė Ukrainą, LDK pradėjo atvirai kovoti dėl hegemonijos šiame regione tiek su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste, tiek su Aukso orda. Šalia sėkmingos politinės kovos buvo vykdoma ne ką blogesnė ir dažnytinė politika – kova dėl Kijevo metropolijos.

Dr. Genutė Kirkienė savo pranešimu „Sanguškos – LDK istorijos subjektai“ pabandė suaktualinti kunigaikščius Sanguškas, aktyviai veikusius LDK politiniame ir kultūriniame gyvenime (nuo 1440 m. iki XVIII a.). Pranešimas rėmėsi šių kunigaikščių genealoginės linijos pristatymu ir atskirų, labiausiai pasižymėjusių LDK giminės atstovų veiklos apibūdinimu. Kunigaikščiai Sanguškos kildinami iš trečiojo Gedimino sūnaus Algirdo. Sanguškų giminės vardas tiesiogiai siejamas su Algirdo vaikaičiu Sanguška. Pasak G. Kirkienės, aktyvi Sanguškų giminės politinė ir kultūrinė veikla truko iki pat 1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijos paskelbimo ir nutruko padalijus LDK.

Doc. dr. S. Jegelevičius savo pranešimu „Sanguškų archyvai“ sudomino renginio dalyvius papasakodamas Krokuvos archyvo mikrofilmuotų dokumentų likimą Lietuvoje. Anot šio istoriko, dėl sovietinės Lietuvos konjunktūros buvo praleista galimybė įsigyti Sanguškų Zaslavlio XVII–XVIII a. dokumentų kopijas. S. Jegelevičius akcentavo, jog Lietuva daug prisidėjo prie to, kad Sanguškų Zaslavlio archyvas būtų įtrauktas į mokslinę apyvartą.

Konferenciją užbaigė svečias iš Lenkijos prof. habil. dr. Józef Maroszek, pranešimu „Sanguškų paveldas LDK“ dar kartą apmąstęs šios giminės vietą bei svarbą LDK socialiniuose ir kultūriniuose procesuose.

Deja, pranešėjams išnaudojus visus laiko limitus, planuota diskusija, turėjusi apibendrinti dalyvių pasakytas mintis, neįvyko. Tad išryškinti esminius konferencijos-seminaro akcentus ėmėsi A. Bumblauskas, konstatavęs, kad Gedi-

minaičių ir kartu LDK susigrąžinimas į istorinę atmintį – sunkus ateities uždavinys. Anot profesoriaus, ši konferencija parodė, kad Gediminaičių idėja suartina mūsų regiono valstybes, kartu leidžia prisiminti Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją. Kitaip sakant – tiesia tiltus tarp tų valstybių, kuriose yra „lietuviškas pėdsakas“ ir kartu – padeda surasti kitų tautų „pėdsakus“ Lietuvoje.

Lina Kaminskaitė